

STATE OF THE UNION

‘Oefening in het verdwijnen’ (een live videobrief)

Guy Cassiers

2006

**the theater
festival**

OEFENINGEN IN HET VERDWIJNEN (EEN LIVE VIDEOBRIEF)

"Lange tijd ben ik vroeg naar bed gegaan ... Soms, als mijn nachtlampje nog maar net uit was, vielen mijn ogen zo snel dicht dat ik niet eens meer de tijd had om tegen mezelf te zeggen: 'ik val in slaap'. Een half uur later werd ik dan wakker van de gedachte dat het tijd werd om te gaan slapen; ik wilde mijn aantekeningen voor de State of the Union die ik nog in mijn handen dacht te hebben, wegleggen en het licht uitdoen. Terwijl ik sliep was ik blijven nadenken over wat ik had geschreven, maar die gedachten kregen een vreemde wending."

(Marcel Proust)

Er bekroop mij een zekere angst omdat ik nog niet over de vorm had nagedacht.

Zij die mij kennen weten dat ik vrij ongemakkelijk communiceer in publieke omstandigheden. In het verleden zijn er een aantal momenten geweest waarop mijn fysionomie totaal verlamde en de vooraf ingestudeerde woorden in mijn keel bleven steken alsof ik door de blik van de Medusa werd getroffen. De Medusa was een monster uit de oudheid dat iedereen versteende die in haar ogen keek. Om de Medusa te kunnen overwinnen wendde de gevleugelde held Perseus zich van haar af en bevocht haar door haar beeltenis in zijn schild op te vangen. Hij zag haar en tegelijk zag hij haar niet. Op eenzelfde manier moet ik voor mezelf de omstandigheden creëren om te kunnen kijken naar het publiek zonder het te zien.

Om het moment van de verstering te voorkomen moet ik een manier vinden waarop het publiek naar mij kan kijken zonder mij te zien.

Misschien is dit een oefening in het verdwijnen? Een theatervoorstelling verdwijnt immers ook op het ogenblik dat ze gemaakt wordt. Ze moet verdwijnen opdat de toeschouwer in zijn eigen hoofd op een persoonlijke en individuele manier de voorstelling herschept. Het uiteindelijke doel van de voorstelling is de verbeelding van de toeschouwer stimuleren. Daarom moet ook de regisseur uit beeld verdwijnen want een voorstelling 'is niet een bepaalde betekenis die uitgedrukt wordt door een regisseur, maar de hele wereld die in een waterdruppel gereflecteerd wordt', zoals Tarkovsky zegt.

Voor mij is het belangrijk om een soort van schermetzone te creëren, zoals Bernlef doet in zijn romans. "De personages bevinden zich in het onzekere gebied tussen wat zij denken dat hun identiteit is en een onverschillige schijnwereld die hen van die identiteit beroeft. Bernlef observeert zijn personages in een soort van transitstaand, wachtend in een vreemde omgeving om te kunnen vertrekken: niet meer hier en nog niet daar. Als schrijver wil Bernlef een vorm van dialoog op gang brengen tussen de sprakeloze mens en de zwijgende dingen. Tussen de mens die besef dat zijn taal niet langer de pretentie kan en mag hebben de werkelijkheid eenduidig te benoemen, en de dingen die zich lijken te hebben teruggetrokken in een ontoegankelijke stomheid."

(Erwin Jans)

Kunst wil een navigatie-instrument zijn dat zoekt naar referenties in het heden om de weg van het verleden naar de toekomst te kunnen uitzetten.

"De kunstenaar is een soort van intermediair tussen de duizenden stemmen die uit de boeken spreken en de anonimiteit van de massa. Kunst is tegelijk een vorm van archeologie en een proces van fossilisering. De indruk van een varen in een steen laat een spoor na van wat eens een levende plant was. De kunstenaar als archeoloog legt die sporen bloot. Tegelijk drukt de kunstenaar zich uit als een varen in de steen en laat op zijn beurt sporen na van een afwezige aanwezigheid." (Erwin Jans)

Zo heb ik de Twin Towers hoorde een voorbeeld van mooie moderne architectuur gevonden. Zolang ze er stonden negeerde ik ze, precies omdat van hun monolithische opdringergheid. Nu ze er niet meer staan, zijn de Towers onontkoombaar zichtbaar geworden in hun afwezigheid.

De ware geneeskunde begint met kennis van 'onzichtbare' ziekten, dat wil zeggen met kennis van feiten waarvan de patiënt zichzelf niet altijd bewust is of die hij vergeten is te noemen. Ook kunst functioneert op dezelfde manier: het boek, het schilderij, de voorstelling confrontereert de toeschouwer of de lezer met 'zijn onzichtbare ziekte'.

Het is in de kunst niet in de eerste plaats te doen om het vermeerderen van feitelijke kennis, maar om via het beroeren van onze affecten, onze emoties vooral te behouden wat we reeds uit het verleden meedragen, maar ook te voorkomen dat jongeren denken dat de oorlog van 1418 plaatsvond in de 15e eeuw.

Waarover moet hedendaagse kunst dan concreet gaan?

Met welke onzichtbare ziektes moet kunst ons confronteren?

Waarover zou ik het hier moeten hebben?

Waarover zou ik het hier kunnen hebben?

Waarover zou ik het hier willen hebben?
Ik zou het willen hebben over alles waarover ik het had willen hebben.

Ik had het willen hebben over "de waarheid als een aantrekkelijke constructie die tegemoet komt aan menselijke behoeften. Ik had het willen hebben over meerdere waatheden die naast elkaar kunnen en moeten bestaan en dat het pas gevaelijk wordt wanneer één van die waatheden zich als absoluut presenteert". (Heleen Pott)

"Kunst dient dan ook geen gehoor te geven aan de roep om het versterken van een eenduidige identiteit, die zowel in Vlaanderen als in Nederland steeds sterker wordt gehoord. Maar tegelijk moet ze blijk geven van de overtuiging dat juist voor diversiteit iets gemeenschappelijks nodig is." (Hans Maarten van den Brink)
Een kader. Een voedingsbodem. Een huis. Een theater. Een stad.

Ik had het willen hebben over Rotterdam en Antwerpen, twee havensteden die me na aan het hart liggen, en die beide de greep op het hier en nu verloren hebben. Rotterdam omdat het wanhopig op zoek is naar een toekomstige identiteit, terwijl Antwerpen zich angstvallig vasthoudt aan zijn vroegere identiteit. In beide gevallen krijgt de onzekerheid van de inwoners steeds meer impact op de politiek. Dit terugplooiien op zichzelf is opmerkelijk voor havensteden die juist door hun functie en hun bouw gericht zijn op de wereld. Ze realiseren zich blijkbaar niet dat "bij aankomst in iedere nieuwe stad, de reiziger iets van zijn verleden terug(vindt) waarvan hij niet meer wist dat hij het had. De vreemdheid van dat wat je niet meer bent of wat je niet meer bezit, wacht op je op het moment dat je vreemde en niet eerder bezeten plaatsen betreedt", zoals Italo Calvino in "De onzichtbare steden" schrijft.

opnieuw verandert. Ik had het willen hebben over het gebrek aan betrokkenheid en aan engagement dat nog veel erger is dan het voor of tegen die partij zijn. "Vrij is slechts de onverschilligheid. Wat karakter heeft is niet vrij, maar draagt zijn eigen zegel, dat hij nimmer kan verbreken", aldus Thomas Mann.

er wereldwijd gebeurt." (Bart de Baere)

Antwerpen twijfelt nog tussen het globale en het locale: "De aarzeling tussen wereldwijde ambities en provinciale burgerlijkheid is hier altijd aanwezig, in het politieke, het maatschappelijke, het zakelijke. Er bestaat geen consensus over, of alleen tijdelijk voor een spanning die heel vruchtbaar zou kunnen zijn." (Wim Van den Abeele)

Ik had het willen hebben over kunst en catastrofes, maar ik beperk me tot wat Julian Barnes over Flaubert en de democratie zegt: "Hij koesterde niet de kinderlijke fantasie van sommige literatuurkenners, dat schrijvers geschikter zijn om de wereld te regeren dan andere mensen. (...) De beste vorm van bestuur is er een die stervende is, want dat betekent dat er een andere voor in de plaats zal komen."

Ik had het willen hebben over de verschuiving van ondernemen naar beheren en over de steeds groeiende schrik om risico's te nemen, zowel in de samenleving als in de kunsten. Ik had het willen hebben over de "collectieve puberteit waar we met zijn allen doorgaan, dat amorele vacuüm tussen kindertijd en volwassen leven, zonder oriëntatie, vol principes maar zonder fundament. Typisch voor de overgangstijd waarin we nu leven." (Juli Zeh)

Ik had het willen hebben over een bepaalde politieke partij die niet wil zien hoe diepgaand de samenleving veranderd is en iedere dag

Ik had het willen hebben over de multiculturele samenleving, en

over de zogenaamde waardecrisis. Ik had het willen hebben over het feit dat we eigenlijk steeds méér waarden delen dan minder.

"Heftige morele conflicten onstaan meestal tussen groepen mensen die dezelfde waarden nastreven. De Amerikanen die elkaar in de haren vliegen over abortus of euthanasie delen hetzelfde morele vocabulaire, namelijk dat van de individuele rechten. Het probleem van Jeruzalem is precies dat de stad dezelfde sacrale waarde heeft voor zowel moslims als joden. Eerder dan aan het moraliseren van cultuurverschillen of het formuleren van filosofische 'kernwaarden' zouden we daarom moeten werken aan concrete politieke, sociale en culturele praktijken waar nieuwkomers een aandeel in hebben, en belang bij hebben, en die burgers aan elkaar binden. (...) Het is al heel wat als we meer aan elkaar wennen. Dat klinkt soft, maar het is hard werk – harder dan het opstellen van morele verlanglijstjes. Waarden hoeven we niet te delen.

De toekomst wel." (Sjoerd de Jong)

Ik had het willen hebben over hoge en lage cultuur, over de agressieve intrede van de 'klantvriendelijkheid' (Bas Heijne) in de kunst, maar ook over de paniek van de 'elite van de geest' en de angst om zichzelf ernstig te nemen. "Het gaat niet meer om wat er van 'bovenaf' wordt aangeboden, het gaat erom wat er van 'onderaf' wordt gevraagd. Of sterker nog, er is helemaal geen boven en onder meer, onze wereld is volledig geëgaliseerd. Je biedt aan wat gevraagd wordt, geld is het bindmiddel, zo simpel ligt het. Zoals nu de situatie

wordt voorgesteld, is die elitar en bevoogdend. *Wie ben jij om mij te vertellen wat mooi, de moete waard, interessant, nuttig om te weten is? En opnieuw is er sprake van een kloof die zo snel mogelijk moet worden overbrugd: de kloof tussen cultuur en consument. (...)*

Tegenover het agressieve ongelof van de cultuurhaters staat de smetreeën van de cultuurdragers, die zichzelf stevast afschilderen als kwetsbare wezens in een vijandige wereld, mensen die 'iets kleins maar moois' willen koesteren en toen was daar opeens die man met een stoppershamer. (...) Er is een oorlog aan de gang tussen een benarde culturele elite die op steeds schrilere ton van zich af probeert te bijten en steeds zelfverzekerder wordende adepten van de massacultuur, die zich beroepen op de ontketende burger die zelf wel bepaalt wanneer en door wie hij bediend wil worden. (...)

Je kunt me niet wijs maken dat het toeval is: juist in een tijd dat de krantenwereld in grote onzekerheid over de toekomst verkeert, een tijd waarin kranten en weekbladen wanhopig proberen de lezer op zoveel

mogelijk manieren tegemoet te komen – hij mag desnoods zelf de krant volschrijven – vindt men elkaar plotseling in een gemakkelijke, goed zichtbare vijand: de spellingsnervoming. Dat is zo iets als de vrouw op de Titanic die zich druk maakt of ze wel een schone onderbroek aan heeft – wie zijn greep op het geheel kwijt is, begint zich plotseling heel erg op te winden over iets onbeduidends.” (Bas Heijne)

Ik had het willen hebben over de democratsering van de kunst, maar ik leg u volgende gedachte van Joseph Brodsky voor:

“Tegenwoordig hoort men vaak beweren dat een schrijver (...) in zijn werk gebruik moet maken van de taal van de straat, van de massa. Hoe democratisch dit ook lijkt en hoeveel praktische voordelen dit de schrijver ook biedt, toch is het onzin, het is een poging om de kunst – in dit geval de literatuur – aan de geschiedenis te onderwerpen. Slechts indien wij hebben besloten dat de homo sapiens in zijn ontwikkeling

moet blijven stilstaan, slechts dan moet de literatuur de taal van het volk spreken. In het tegengestelde geval moet het volk de taal van de literatuur spreken.”

Ik wil het niet hebben over hoe de media een éénuidige werkelijkheid creëren en hoe de realiteit alleen maar bestaat in functie van hoe ze getoond wordt, maar ik wil wel vertellen over de Franse cineast Georges Méliès die niet alleen één van de eerste filmmakers was – hij verfilmde onder andere *Reis naar de maan* van Jules Verne – maar ook nieuwsflashes voor het bioscoopjournaal verzorgde. Omdat hij niet aanwezig kon zijn op de plaatsen waar de dingen gebeurden, ensceneerde hij de gebeurtenissen. Hij filmdde ze op voorhand om zijn beelden op tijd in de bioscoop te kunnen tonen. Misschien is de oorlogstrechter evenveel kunstenaar als de kunstenaar journalist is?

Ik had het kunnen hebben over de manier waarop onze zintuigen dagelijks aan de terreur van onteerbare prikkels worden blootgesteld, maar ik hou het liever bij het verhaal over de Chinees keizer die voor zijn verjaardag van zijn beste vriend een schilderij van een waterval cadeau kreeg. De keizer appreccerde dit zeer en hing het schilderij aan de boven zijn bed. Drie weken later stond hij met het schilderij aan de voordeur bij zijn vriend met de mededeling dat het geruis van de waterval hem hele nachten uit zijn slaap hield.

Ik had het uitvoerig willen hebben over kunst als een vorm van reflectie over je eigen manier van kijken, maar Arjan Mulder heeft het gelukkig in een enkele zinnen voor mij samengevat: *“iets is kunst als het zichzelf toont als toonend en door dat tonen iets anders zichtbaar maakt dan het getoonde. iets is kunst als het jou toont dat je naar iets anders kijkt dan naar het afgebeeldte, naar het medium van*

het afbeelden namelijk, en dan jezelf ziet kijken.”

nog nooit had hij zoets indrukwekkends gezien. Een essentiële verantwoordelijkheid van de subsidiehoudt is waardevolle kunstenaars te behoeden voor onthaarding.

Ik had het willen hebben over de wereld die zijn vorm verloren heeft, de wereld waarin we overspoeld worden door een eindeloze beeldensroom waarin we verdrinken. Ik had het willen hebben over het theatermedium dat traag genoeg is om te tonen hoe een beeld tot stand komt. Ik had het willen hebben over ons spreken dat aan het vervlakken is en over de taalrijkdom die verloren gaat. Ik had het willen hebben over het theater als een van de weinige plekken waar nog de tijd kan genomen worden om iets te zeggen zoals het hoort. Ik had het willen hebben over de verdubbeling van en de ontkopeling tussen woord en beeld, tussen beeld en klank, tussen lichaam en projectie, tussen acteur en techniek. Ik had het willen hebben over hoe verschillende disciplines verschillende verhalen kunnen vertellen en elkaar verrijken door tegenstellingen op te zoeken.

En ik had het zeker moeten hebben over de subsidiepolitiek maar ik vertel liever verhaaltjes. Dezelfde Chinese keizer van daarnet gaf aan een kunstenaar de opdracht om voor hem het ultieme kunstwerk te maken. Hij gaf hem vijf jaar de tijd en alle middelen die daarvoor nodig waren. Vijf jaar later komt de kunstenaar bij de keizer en zegt dat hij vijf jaar extra en dubbel zoveel geld nodig heeft. De keizer is daar niet al te gelukkig mee, maar zwicht uiteindelijk voor de eisen van de kunstenaar. Vijf jaar later staat de kunstenaar terug voor de keizer, met lege handen weliswaar, maar met een glimlach op het gezicht. Hij vraagt om een wit vel papier, een penseel en wat zwarte inkt. De keizer willigt dit verzoek in en denkt al aan de onthaarding van de kunstenaar, terwijl deze twee zwarte vegen op het papier trekt. Voilà, zegt de kunstenaar. De keizer, totaal verbouwereerd, kijkt naar het schilderij en smelt:

Ik zou het kunnen hebben over hoe kunst het dagdagelijkse overstijgt, maar ik vind me terug in deze woorden van Tarkovsky:
“Een artistiek beeld verzekert zijn eigen ontwikkeling. Het is een symbool van het leven in tegenstelling tot het leven zelf. Het leven zelf omvat de dood. Een beeld van het leven daarentegen sluit de dood uit, of ziet in de dood de mogelijkheid om het leven te bevestigen. Wat het ook uitdrukt – zelfs destructie en ruïne – het artistische beeld is per definitie een betichaming van hoop, het wordt geïnspireerd door geloof. Artistieke creatie is per definitie een ontkenning van de dood. Daarom is het optimistisch, zelfs wanneer de kunstenaar tragisch is.”

En dan besef ik plots dat ik het nog helemaal niet gehad heb over mijn nieuwe functie in het Toneelhuis en over de fantastische ploeg, maar ik hou het bij dit beeld van Viktor Sjalamov: “Hoe wordt een weg gebaand door onbetreden sneeuw? Voorop loopt zwegend en vloekend een man die elk moment in de diepe rulle sneeuw blijft steken en nauwelijks de ene voet voor de andere krijgt. De man loopt ver vooruit en markert zijn route met ongelijkmatige zwarte kuilen. (...) Wegen worden altijd gebaand op rustige dagen, om te voorkomen dat de wind het werk van de mensen wegaagt. (...) Over het pasgebaande smalle en onzekerke spoor volgen een man of vijf, zes, schouder aan schouder. Ze stappen niet in het spoor maarernaast. Als ze bij een van tevoren aangegeven plek zijn gekomen, keren ze om en lopen terug, zodat de nog niet door mensenvoeten betreden sneeuw wordt platgelpen. (...) De eerste heeft het zwaarst, en als hij aan het eind van zijn krachten is, gaat iemand anders uit de kopgroep van vijf vooroplopen. Van degenen die het spoor volgen moet iedereen, zelfs de kleinste, zelfs de zwakste, op een stukje ontbetreden sneeuw stappen

en niet in het spoor van een ander. En op tractoren en paarden rijden geen schrijvers maar lezers.

Ik had het alleraal in mijn eigen woorden willen zeggen, maar de woorden van anderen helpen mij om mijn eigen sprakeloosheid te overwinnen. Als theatermaker ben ik het gewoon om verhaaltjes van anderen te vertellen. Zoals tenslotte deze zinnen van Marcel Proust: "Misschien is het niets wel het enige ware, misschien is elke droom niet-bestaand, maar dan zouden ook de muzikale frases van Vinteuil, dit besef dat door hen wordt gewekt, niets te betekenen hebben. (...) De schoonheden die we in de sonate van Vinteuil het eerst ontdekken, daar hebben we ook het eerst genoeg van – en vermoedelijk om dezelfde reden: omdat ze het minst verschillen van wat we al kenden. Zodra we deze impressies hebben weggeschoven, kunnen we ons overgeven aan die frases die aanvankelijk te nieuw waren om onze geest iets anders dan verwarring te brengen, waardoor zij vaag en onaangetast konden blijven. Het is zoals met haar die wij dag na dag zonder het te weten voorbijlopen, die zich heeft ingehouden, die louter door haar schoonheid onzichtbaar was geworden en ontbekend was gebleven: zij komt pas als laatste tot ons. Maar wij verlaten haar ook als laatste. En wij bereminnen haar veel langer dan de anderen, omdat wij er langer over deden haar te leren beminnen. Ook al gaan we alleraal te gronde, we hebben tenminste deze frases, goddelijke gevangenen, kunnen gijzelen die ons lot zullen delen. Met hen is de dood minder bitter, minder onzaagtig, misschien wel minder waarschijnlijk."

Guy Cassiers
m.n.v. Erwin Jans